

Implementering av den
europeiske landskaps-
konvensjonen i lokal og
regional planlegging
i Norden

Implementering av den europeiske landskapskonvensjonen i lokal og regional planlegging i Norden

ANP 2005:771

© Nordisk Ministerråd, København 2005

ISBN 92-893-1229-7

Trykk: Ekspresen Tryk & Kopicenter

Foto: Bjørn Casper Hørgen, Miljøverndepartementet

Opplag: 250

Trykt på miljøvennlig papir som oppfyller kravene i den nordiske miljøsvanemerkeordning.

Publikasjonen kan bestilles på www.norden.org/order. Flere publikasjoner på

www.norden.org/publikationer

Printed in Denmark

Nordisk Ministerråd

Store Strandstræde 18

1255 Copenhagen K

Telefon (+45) 3396 0200

Fax (+45) 3396 0202

Nordisk Råd

Store Strandstræde 18

1255 Copenhagen K

Telefon (+45) 3396 0400

Fax (+45) 3311 1870

www.norden.org

Det nordiske miljøsam arbeidet

Det nordiske miljøhandlingsprogrammet 2005-2008 utgjør rammen rundt de nordiske landenes miljøsam arbeidet, både innenfor Norden og i forhold til nærområdene, Arktis, EU og øvrige internasjonale fora. Programmet legger opp til resultater som sikrer Nordens posisjon som foregangsregion på miljøområdet. En overordnet målsetting er blant annet å skape levekår som gir bedre helse for befolkningen i Norden.

Det nordiske samarbeidet

Det nordiske samarbeidet er et av de eldste og mest omfattende regionale samarbeider i verden. Det omfatter Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige samt Færøyene, Grønland og Åland. Samarbeidet styrker samhørigheten mellom de nordiske land med respekt for de nasjonale forskjeller og likheter. Det øker mulighetene for å hevde Nordens interesser i omverdenen og fremme det gode naboskap.

Samarbeidet ble formalisert i 1952 med *Nordisk Råds* opprettelse som forum for parlamentarikerne og regjeringene i de nordiske land. I 1962 underskrev de nordiske land Helsingforsavtalen, som siden har vært den grunnleggende rammen for det nordiske samarbeidet. I 1971 ble *Nordisk Ministerråd* opprettet som det formelle forum til å ivareta samarbeidet mellom de nordiske regjeringer og den politiske ledelsen i de selvstyrende områder, Færøyene, Grønland og Åland.

Forord

Miljøverndepartementet i Norge arrangerte i dagene 15. – 19. september 2004 et nordisk seminar om integrering av landskapshensyn i kommunal, regional og nasjonal planlegging. Seminaret er en oppfølging av det felles nordiske perspektivet på oppfølging av den europeiske landskapskonvensjonen som ble utviklet i forprosjektet *Nordens landskap* (TemaNord 2003:550). Idéen om et nordisk seminar ble første gang luftet på Nordisk planmyndighetsmøte på Island i 2003, og fikk da allmenn oppslutning.

Arbeidsgruppen for Natur, friluftsliv og kulturmiljø (NFK) under Embetsmannskomiteén for miljø (EK-M) i Nordisk ministerråd har gjennom sin bevilgning muliggjort gjennomføringen av seminaret. Nordisk planmyndighetsmøte, undergruppe for kommunal planlegging, oppnevnte følgende kontaktpersoner for planlegging av seminaret:

- Asdis Hlökk Theodorsdottir/Matthildur Kr. Elmarsdóttir, planstyrelsen, Island
- Søren Rasmussen, Skov- og naturstyrelsen, Danmark
- Anne-Lie Mårtensson, Boverket, Sverige
- Silja Suominen, Miljøministeriet, Finland

I Norge ble den praktiske planleggingen gjennomført av en prosjektgruppe bestående av Audun Moflag, Elisabet Haveraaen, Gerd-Birgit Tjomsland, Kristi Ringard, Unn Ellefsen og Bjørn Casper Horgen fra Miljøverndepartementet, Even Gaukstad, Jostein Løvdal og Ragnhild Hoel fra Riksantikvaren og Odd Kjærem fra Direktoratet for naturforvaltning.

Seminaret samlet 57 deltakere, hvorav 5 fra Island, 10 fra Danmark, 5 fra Sverige, 7 fra Finland og 30 fra Norge. Det ble vedtatt en målsetting om å avholde et nordisk seminar knyttet til oppfølging av landskapskonvensjonen hvert annet år, mens det i de mellomliggende år gjennomføres nordiske prosjekter som kan belyses på seminaret. Seminaret for 2006 vil bli arrangert i Danmark.

Alle foredrag, illustrasjoner m.v. er lagt ut på Miljøverndepartementets nettsider:

[www.http://odin.dep.no/md/planlegging/landskap/022041-990291/dok-bn.html](http://odin.dep.no/md/planlegging/landskap/022041-990291/dok-bn.html)

Øvrig informasjon om landskapskonvensjonen er lagt ut på www.planlegging.no, landskapskonvensjonen.

Oslo 30. juni 2005

Bjørn Casper Horgen
Miljøverndepartementet, planavdelingen
prosjektleder

Innhold

Forord	5
Innhold	7
Program	9
1. Formål og hovedkonklusjoner	13
1.1 Seminarets formål.....	13
1.2 Tilrådinger fra seminaret: Forslag til konkrete oppfølgingstiltak	14
2. Oppsummeringer av seminarinnlegg	17
2.1 Status for oppfølging av den europeiske landskapskonvensjonen.	17
2.2 Tema 1: Hva er dette landskapet...?	18
2.2.1 Opplevelser, persepsjon og bruk av landskapet	18
2.2.2 Prosjekt om landskapets opplevelsesverdier	19
2.2.3 Landskapsklassifiseringsmetode som del av planleggingen	20
2.3 Tema 2: Hvordan endrer landskapet seg?	21
2.3.1 Norge – et kulturlandskap i stadig endring	21
2.3.2 Landskap som ressurs i lokalsamfunnet. Identitet – trivsel – næring... 21	
2.3.3 Konsekvensutredninger og landskapsvurderinger i Island	22
2.4 Tema 3: Hvordan finne fram til god planlegging i landskapet? (del 1).....	23
2.4.1 Tavastlands landskapsplan, kulturmiljøen och den regionala markanvändningen.....	23
2.4.2 Landskabets betydning og planlægning i "Den åbne grønne storby – Trekantområdet i Danmark" (Vejle, Fredericia, Kolding)	24
2.4.3 Stavanger som eksempelområde – bylandskapet	24
2.4.4 Kystlandskap og planlegging	25
2.5 Landskapskonvensjonens muligheter - utfordringer og forutsetninger når konvensjonen skal settes ut i praksis.....	25
2.6 Tema 4 – Hvordan finne fram til god planlegging i landskapet? (del 2).....	33
2.6.1 Planlegging i Island med hensyn til landskapet	33
2.6.2 Landskapsfrågor i miljöministeriets miljöguide "Planering av markandvändning och styrning av byggande på stränder"	33
2.6.3 Landskabsinteresserne varetaget i regional helhedsplanlægning med naturplanlægning og vandområdeplanlægning	34
3. Tilrådninger framover – videre nordisk samarbeid om landskapskonvensjonen i planleggingen	35
3.1 Konklusjoner og anbefalinger fra forprosjektet for oppfølging av den europeiske landskapskonvensjonen – med vekt på planleggingsrelaterte spørsmål.....	35
3.2 Seminarets tilrådinger for det videre nordiske samarbeid om oppfølging av landskapskonvensjonen i planleggingssammenheng	37
3.2.1 Oppsummering av gruppearbeid	37
3.2.2 Forslag til konkrete oppfølgingstiltak	40
4. Befaringer	41
4.1 Vandrings i nærmiljøet – Sand	41
4.1 Heldags busstur – fra fjord til fjell	42
Vedlegg 1. Ideer til videre nordisk samarbeid	47
Vedlegg 2. Deltakere – e-post, adresser og telefon:.....	53

Program

Nordisk seminar om implementering av den europeiske landskapskonvensjonen i planleggingen

Ryfylke turisthotell, Sand, Suldal kommune, Rogaland fylke, Norge

Seminalet samler folk fra ulike faggrupper, myndigheter og institusjoner. Deltakerne vil i fellesskap drøfte:

- Hva landskapet er - og betyr for oss
- Hvordan landskapet alltid endrer seg
- Hvordan vi kan påvirke disse endringene i ønskelig retning

Seminalet skal munne ut i:

- a) ideer til hva som kan gjøres gjennom lokal og regional politikk og planlegging
- b) nettverk mellom ulike fagfolk som arbeider på dette feltet i de nordiske land
- c) konkrete forslag til oppfølging og videre nordisk samarbeid

Onsdag 15.09.04

1930 – 2100

Hurtigbåt fra Stavanger til Sand – guiding om bord

Lett servering ved ankomst hotellet

Torsdag 16.09.04

0900 – 1000

Åpning/bakteppe:

Audun Moflag, Miljøverndepartementet: Velkommen til seminaret!

Ordfører Andreas Drarvik, Suldal kommune: Velkommen til Suldal!

Kort gjennomgang av status/holdning til landskapskonvensjonen i de enkelte land.

1000 - 1200 Tema 1:

Hva er dette landskapet ...?

Audur Sveinsdottir, Islands landbruksuniversitet Hvanneyri: Opplevelser, persepsjon og bruk av landskapet

Pernilla Nordström, Riksantikvarieämbetet/ Anne-Lie Mårtensson, Boverket, Se: Prosjekt om landskapets opplevelsevården

Vibeke Nelleman, Forskningscentret for Skov og Landskab, Da: Landskabsklassifiseringsmetode som del af planlægningen

Morten Clemetsen, Norges Landbrukshøgskole: Landskapet som næringsressurs i lokalsamfunnet

1200 – 1300 Lunsj

1300 – 1500 Tema 2:

Hvordan endrer landskapet seg?

Oskar Puschmann, Norsk Institutt for jord- og skogkartlegging: Norge – et kulturlandskap i stadig endring

Jakob Gunnarsson, Islands planstyrelse: EIA and Landscape Assessment in Iceland

Oppsummering og diskusjon

1500 – 1530 Kaffe

1530 – 1730 Tema 3:

Hvordan finne fram til god planlegging i landskapet? Del 1

Minna Seppänen, Tavastlands förbund, Fi: Tavastlands landskapsplan, kulturmiljön och den regionala markanvändningen

Birger Lilja Kristoffersen, plankoordinator Trekantområdet, Da: Landskabets betydning og planlægning i "Den grønne storby - Trekantområdet i Danmark" (Vejle, Fredericia, Kolding)

Per Grimnes, kommuneplansjef Stavanger, No: Stavanger som eksempelområde – bylandskapet

Carl-Gustav Hagander, Länsstyrelsen i Stockholm, Se: Kystlandskap og planlegging

Oppsummering og diskusjon

1740 - 1900

Vandring i nærmiljøet – Sand

Guiding v/antikvar Grete Holmboe, Ryfylkemuseet

1930 Festmiddag

Fredag 17.09.04

0900 - 1000:

Prof. Magne Bruun, No: Landskapskonvensjonens muligheter - forutsetninger i Norden for å omsette konvensjonens mål i praksis

Kaffe/frukt

1015 – 1200 Tema 4:

Hvordan finne fram til god planlegging i landskapet? Del 2

Matthildur Kr. Elmarsdóttir, Islands planstyrelse: Planning in Iceland with Respect to Landscape

Silja Suominen, Miljøministeriet, Fi: Ny handledning for strandplanlegging och landskapshensyn

Tine Falkentorp, Fredriksborg Amt, Da: Landskabsinteresserne varetaget i regional helhedsplanlægning i sammenhæng med naturplanlægning og vandområdeplanlægning

Temadiskusjon: Planlovutvikling og landskap

1200 – 1300 Lunsj

Videre nordisk samarbeid om landskapskonvensjonen i planleggingen, del 1

1300 – 1315 Jostein Løvdal, Riksantikvaren, No: Konklusjoner og anbefalinger fra Nordens landskap, forprosjekt for oppfølging av den europeiske landskapskonvensjonen

1315 – 1330 Introduksjon til gruppearbeid v/Anne Sæterdal, Norsk Institutt for kultur- minneforskning (NIKU):

Temaer:

- 1) Nordiske fellestrekk i mulighets- og trusselbildet i forhold til landskapet – de viktigste utfordringene
- 2) Forslag til konkret oppfølging og videre nordisk samarbeid etter seminaret

1500 – 1530 Kaffe

Videre nordisk samarbeid om landskapskonvensjonen i planleggingen, del 2

1530 – 1700

Gjennomgang av konklusjoner fra gruppene i plenum - kommentarer og diskusjon.

Avslutning av formell del av seminaret

1830 – 1900

Sivilarkitekt Ketil Kiran, No: Turistvegprosjektet – med landskapet som grunnlag for verdiskaping og opplevelser – blant annet Ryfylkevegprosjektet som skal sees på lørdag

1900 Middag.

Lørdag 18.09.04

0815 – 1700 Heldags busstur – fra fjord til fjell

Turen er lagt opp av Ryfylkemuseet i samarbeid med Sauda kommune. Roy Høibo, Ryfylkemuseet, Leiv Arild Berg, Sauda kommune og Audun Steinnes, fylkesmannen i Rogaland, guider undervegs.

0815 Start fra hotellet – bussen henter oss og kjører til båten

0830 Båt fra Sand til Ropeid

0840 "Dollervegen" mot Sauda

0910 Jonegarden, Hustveit.

1100 Åbø-byen

1200 Sinkgruvene i Allmannajuvet – Historisk vandring på gruvevegen

Servering av gruvesuppe med brød og drikke før vandringen

1330 Hellandsbygd – Røldalsfjellet – Håra – Bratlandsdalen – Suldalsvegen

1530 Kolbeinstveit – Kaffe/te, rundstykker og "Suldalsbete". Vertskap: Ryfylkemuseet.

Ca 1700 Retur til Sand

1900 Middag

Søndag 19.09.04

0815 Hurtigbåt til Stavanger

1. Formål og hovedkonklusjoner

1.1 Seminarets formål

Seminarets hovedmålsetting var:

- Klargjøre hvordan den europeiske landskapskonvensjonen kan implementeres gjennom nasjonal, regional og lokal planlegging i de nordiske land.
- Styrke kontakten og bygge nettverk mellom miljøer som arbeider med lokal, regional og nasjonal planlegging og utvikling, kulturminne-, natur- og landbruksforvaltning, reiselivssektoren m.fl.
- Definere ett eller flere nordiske prosjekter innen temaet landskap i planlegging.

Landskap er et begrep som brukes i mange ulike sammenhenger og hensikter, med vidt forskjellig innhold. Ulike fagdisipliner og forvaltningsmiljøer har forskjellig tilnærming til landskap, og ser derfor også ulike behov for kunnskapsutvikling, registrering og virkemidler. Det trengs åpenbart en dialog for å utvikle en mer felles forståelse av begrepet og hvordan det kan brukes i planlegging og beslutningsprosesser.

Den europeiske landskapskonvensjonen trådte i kraft 1. mars 2004 i de landene som hadde ratifisert, i Norden var dette Danmark og Norge. Selv om framdriften i ratifiseringen er noe forskjellig i de nordiske landene, står vi overfor mange av de samme utfordringene – knyttet til likhetstrekkene i plan- og forvaltningssystem, sosiale og kulturelle likheter og grenseoverskridende landskapstyper. Vi har mange av de samme muligheter og trusler knyttet til landskapet, men også forskjeller som gjør at landene kan utfylle hverandre. Norden har markert seg om en europeisk foregangsregion i oppfølging av landskapskonvensjonen gjennom det felles nordiske forprosjekt, Nordens Landskap. I Nordisk ministerråds miljøministtermøte 18. februar 2003 vedtok miljøministrene å følge opp dette forprosjektet.

Det ser ut til å være et felles nordisk behov for å utvikle landskap som nytt satsingsområde i verne- og utviklingsarbeid lokalt, regionalt og nasjonalt. Nye utfordringer er blant annet knyttet til endringsprosesser i næringslivet, endret bruk av landskapet og klimaendringer. Det er nødvendig å samle gode eksempler fra Norden på vellykkede utviklingsstrategier der landskap inngår som en viktig ressurs, både som del av verneprosesser, som ledd i næringsutvikling, og som del av menneskenes identitet og grunnlag for livskvalitet.

Viktige nordiske temaer/utfordringer:

- Landskap i verne- og utviklingssammenheng – sammenhengen mellom landskap, næringsutvikling og langsiktig vern: Bevisstgjøring, strategier, samordning av virkemidler, arealplaner.
- Landskap i nærområdene: Bevisstgjøring, virkemidler, sikring.
- "Landskapsnettverk": Formidling av gode eksempler og erfaringer.
- Modellområder – områder med spesielt fokus på samordning av virkemidler knyttet til landskapsforvaltning og utvikling.

Det er en felles nordisk utfordring å implementere landskapskonvensjonen lokalt og regionalt. I alle de nordiske land er kommunal og regional planlegging en viktig arena for implementeringen. Målene i konvensjonen bør være et incitament for å styrke den lokale bevisstheten og deltakelsen i påvirkningen av nære omgivelser, knyttet til samfunnsplanleggingen.

1.2 Tilrådinger fra seminaret: Forslag til konkrete oppfølgingstiltak

Seminarets tilrådinger er gjengitt i sin helhet i kap. 3.2.

På grunnlag av alle idéene som kom fram ved seminaret, kan det fremmes svært mange forslag til videre nordisk samarbeid:

- Nettverksbygging – erfaringsutveksling som metode i kunnskapsutvikling.
- Fagkunnskap og faglige ferdigheter på ulike områder.
- Bevisstgjøring om hva landskapet betyr for identitet, opplevelse og helse.
- Medvirkning fra befolkning, ulike myndigheter og andre i landskapspolitikken.
- Oppfølging av konvensjonen i nasjonal og nordisk politikk.
- Felles nordisk innsats i europeisk/internasjonalt samarbeid.
- På den andre siden er det viktig å begrense seg til noen få, allmenne og overkommelige tema til å begynne med.

Seminaret ga den norske arrangementskomitéen mandat til å bearbeide materialet fra seminaret videre, og trekke konklusjoner. Fra norsk side foreslår vi følgende prioriteringer for 2005 og 2006:

1. Nettverksbygging

- Erfaringsutveksling som metode i kunnskapsutvikling
- Erfaringsutveksling på Internett

2. Tematisk fokus

Fagkunnskap

- Metoder som kan fange opp relasjoner mellom menneske og landskap og sikre at erfaringer og opplevelser også utover de rent landskapsestetiske får plass i arbeidet.
- Pedagogikk og metoder for å kommunisere denne type immaterielle budskap.

Bevisstgjøring

- Nordens landskap i litteratur og poesi
- Bokproduksjoner
- Undervisningsopplegg

Studentutveksling mellom de nordiske landene

- Praktisk prosjektarbeid bygd på de metodiske og tematiske utfordringene ovenfor.

3. Nordisk oppfølgingsseminar høsten 2006

I 2005 søkes det midler fra Nordisk Ministerråd, NFK-gruppen til:

- Forprosjekt for utvikling av nordiske samarbeidsprosjekter
- Arbeid med oppfølgingsseminaret høsten 2006.

2. Oppsummeringer av seminarinnlegg

Innleggene er lagt inn i sin helhet som pdf-filer på Miljøverndepartementets internet-sider,
[www.http://odin.dep.no/md/planlegging/landskap/022041-990291/dok-bn.html](http://odin.dep.no/md/planlegging/landskap/022041-990291/dok-bn.html)

2.1 Status for oppfølging av den europeiske landskapskonvensjonen.

Finland:

Ratifiseringsprosessen er i gang, krever at riksdagen godkjenner den. Det nordiske samarbeidet rundt "Nordens Landskap" var nyttig for forberedelsen av ratifiseringen.

Landskap i Finland omhandles særlig i markanvändnings- og bygglagen (1999) og naturvårdslagen (1996). Ratifisering betinger ikke lovendringer, men forutsetter bedre dokumentasjon på at forvaltningen tar hensyn til landskap i planleggingen.

Aktuelle prosjekter: Prosjekt for oppfølging av riksomfattende mål for arealplanleggingen, utviklingsprosjekter for kommunal planlegging, veiledning om konsekvensvurderinger i kulturlandskaps spørsmål, utvikling av oppfølgingssystem for endringer av verdifulle landskapsområder.

Danmark:

Ratifiserte landskapskonvensjonen 16. mars 2003. De viktigste aktiviteter knyttet til oppfølgingen er økt vektlegging i statlige retningslinjer, og metodeutvikling til landskapsklassifisering.

Sverige:

Ratifiseringsprosessen er i gang. Økende bevissthet rundt landskap, behov for nordisk samarbeid rundt klassifisering og bevisstgjøring.

Island:

Økende bevissthet rundt landskapet som faktor i planleggingen, stor interesse for deltakelse i det nordiske samarbeidet rundt landskapskonvensjonen.

Norge:

Ratifiserte konvensjonen 23. oktober 2001. Samarbeidet med de andre nordiske landene om "Nordens landskap". De viktigste aktiviteter knyttet til oppfølgingen er møter med de andre departementene, for å avklare hva som er konkrete oppfølgingspunkter. Videre arrangementet av det nordiske seminaret på Sand, og informasjon til kommunene.

2.2 Tema 1: Hva er dette landskapet...?

2.2.1 *Opplevelser, persepsjon og bruk av landskapet*

Landskapsarkitekt Audur Sveinsdottir, Islands landbruksuniversitet Hvanneyri:

Innlegget tar utgangspunkt i landskapskonvensjonens påpeking av at landskapet betyr noe for oss. Det er et uttrykk for mangfoldet i et folks felles kultur- og naturarv samt et fundament for dets identitet, ideologi og samfunn.

De landskapene som betyr noe for oss har en verdi, og disse verdiene må ivaretas. På islandsk heter det at man skal tenke på fortiden når fremtiden skal bygges. Innlegget ga en historisk analyse av nasjonalfølelse og landskapsbildet.

Omkring år 1000, ca 150 år etter landnåmet, var sagaenes beskrivelser av landskapet preget av brukermentalitet og ikke av følelser. Omkring 1900 blomstret nasjonalfølelsen og et romantisk syn på landskapet ble formidlet av diktere. Malerne skildret de vakre, frodige daler og dyrkede marker, men etter hvert også selve naturen i all sin barskhet og kraft.

I dag bor de fleste i byer og tettsteder og bruksrelasjonen til landskapet er i økende grad de rekreasjonsmulighetene landskapet gir. Samtidig er landbruket fortsatt viktig og i endring. Folk på landet og i byen oppfatter ofte landskapet ulikt. Menneskene kan i stadig større skala og med raskere fart gjøre inngrep i og forandre landskapet.

Et verdifullt landskap kan i dag være et landskap vi opplever som storslagent, velegnet til turer, fantastisk, vakkert, dokumentasjon av naturens krefter m.v. En ny tendens er høy verdsetting av opplevelser som grenser til livsfare i natur - slik at naturen og det barske landskapet blir en verdifull arena for de velhavendes klubb.

Innlegget avsluttet ved å peke på at landskapskonvensjonen kan være et ledd i arbeidet med å komme frem til enighet om en fellesnevner om bruk og opplevelse av landskapet - eller behøver vi å bekymre oss når vulkanene Hekla og Katla gir signaler om nye utbrudd? Da blir det dem som skaper et nytt landskap.

2.2.2 Prosjekt om landskapets opplevelsesverdier

Prosjektleder Pernilla Nordström, Riksantikvarieembetet / landskapsarkitekt Anne-Lie Mårtensson, Boverket, Sverige:

Innlegget ga en gjennomgang av prosjektet som utføres ved Sveriges lantbruksuniversitet. Sammen med de to ovenfornevnte myndigheter deltar følgende sentrale institusjoner: Naturvårdsverket, Socialstyrelsen, Folkhelsöinstituttet og Skogsstyrelsen, samt Svenska Kommunförbundet. Prosjektet har sin bakgrunn i Riksdagsbeslut 1999 om at "Vi skal lämna över ett samhälle till nästa generation der de största miljöproblemen är lösta" og de 15 nasjonale miljøkvalitetsmål som er knyttet til dette. Landskap nevnes ikke eksplisitt, men inngår likevel indirekte i regjeringens mål; for eksempel at sjöers, strenders og vassdrags store verdier for natur- og kulturopplevelser samt for bade- og friluftsliv, skal vernes og utvikles hensynsfullt og langsiktig.

Ansvarsfordelingen mellom statlige, regionale og myndigheter og prosessen for å nå miljøkvalitetsmålene med strategi, tiltak, rapportering og justeringer av tiltak, fordrer at det utvikles indikatorer. Prosjektets mål er å finne indikatorer med fokus på landskapets kvaliteter som et tilbud til menneskene sett i et helhetsperspektiv - både som grunnlag for natur- og kulturopplevelser, og som helsefremmende kvaliteter. Prosjektet skal utvikle grunnlag for et oppfølgingssystem som måler både landskapets tilbud på og etterspørsel etter opplevelsesmuligheter, angår både hverdags-, helge- og ferielandskapet og kan benyttes på både lokalt, regionalt og sentralt nivå.

Gjennom litteraturstudier, intervjuer, kartleggingsmetoder av tilgang på opplevelsesverdier, så prosjektet nærmere på hvorfor folk valgte å besøke et område, hyppigheten av besök, og hva slags betydning ulike naturmiljö, kulturhistoriske dimensjoner, skjönnhet, variasjon, tilgjengelighet, boligtype, alder, kjönn m.v. hadde.

Noen resultater nevnes: Vanligvis oppsökte man friområder/landskap for å gå tur, jogge, bade, sykle, skilöping, bær- og sopplukking, se på utsikter, nyte natur- og kulturmiljöer. Boligtype påvirket valget av rekreasjonssteder. Variasjon var viktig. Brukerne önsket at områdene skal gi oppmuntring, gi livsmot, gi avspenning, mulighet for mosjon. Særskilt viktig for helsen var natur uten tilrettelegging, egne hager, gröntareal nær boligområder. Prosjektet er nå i en fase hvor man ser på koplingen mellom hva fritidsbrukerne av områder etterspör og tilbudet av slike områder.

2.2.3 Landskapsklassifiseringsmetode som del av planleggingen

Seniorrådgiver Vibeke Nellemann, Forskningssentret for Skov og Landskab, Danmark:

Innlegget presenterte en landskapsklassifiseringsmetode som er utviklet, i samarbeid med Skov og Naturstyrelsen i Århus og Fyns amter. Den bygger på studie av metoder til landskapsvurdering både fra Danmark og fra flere andre land, og på danske erfaringer som veiledning til fredningsplanleggingen og amtenes planlegging. Oppgaven var å finne ut hva som karakteriserer det spesifikke landskap, og hvordan det kan sikres i takt med utviklingen. Metoden kan brukes for det åpne land i hele Danmark og benyttes til planlegging på alle nivå.

Metodens formål var å:

- kartlegge landskapskarakter og opplevelsesverdier (herunder natur, arealbruk, tidsdybde, estetiske og romlige aspekter)
- vurdere landskapets tilstand, utvikling og kapasitet
- danne grunnlag for landskapsmål, strategier og planer
- veilede en utvikling som tilgodeser regional variasjon og lokal egenskaper og særlige opplevelsesverdier

Metoden er utprøvd på pilotområder i Jylland og Fyn. Første trinn er skrivebordsarbeide med flyfoto- og kartanalyser og inndeling i naturgeografiske og kulturgeografiske regioner som leder fram til landskapsregioner. Neste trinn er feltarbeid der man korrigerer kartstudiene og gjør en romlig visuell analyse og registrering av landskapskarakter, tilstand, utvikling, sårbarhet og nøkkelementer som er viktig for opplevelse. I det siste trinnet, vurderingsfasen, fokuseres det på landskapskarakterens styrke og tilstand. Ut fra en vurdering av landskapets sårbarhet og kapasitet, betydninger og verdier, settes mål om bevaring, gjenoppretting, styrking, vedlikehold og endring. På denne bakgrunn settes forvaltningsmål med tiltak for å bevare karakter og opplevelser. Informasjonen lagres i en database og det benyttes nasjonale digitale kart og brukervennlige geografiske informasjonssystemer (GIS).

Det stilles nå i økende grad krav om at landskapet skal være multi-nasjonelt. Perspektiver for metoden er landskapsstrategier (lokale, kommunale, regionale og nasjonale), sektorplanlegging, enkeltprosjekt, konsekvensutredninger, utpeking av verneområder, forvaltningsplaner, overvåking og lokalbefolkningens mobilisering.

2.3 Tema 2: Hvordan endrer landskapet seg?

2.3.1 Norge – et kulturlandskap i stadig endring

Geograf Oskar Puschmann, Norsk institutt for jord- og skogkartlegging (NIJOS), Norge:

Innlegget presenterte bruk av tidsseriefoto som metode for å dokumentere landskapsendring. Innlegget problematiserte også våre oppfatninger av slike endringer, både knyttet til hva som er naturlige endringer, blant annet i forhold til årstider og værforhold, og til oss selv som tilskuere og aktører i landskapet. Finnes det objektive kriterier i forhold til vurdering av landskaps sårbarhet for endring, eller er det våre egne tålegrensers vi formulerer? Barndommens landskap er en viktig referanse for våre reaksjoner på landskapsendring, men nye generasjoner vokser opp i andre landskap. Forholdet til landskap og landskapsendringer endrer seg med hver generasjon.

Prosjektet har i løpet av perioden 1998-2003 fotografert ca. 130 flater = ca. 4.500 fotografier. For hvert foto er nødvendige tekniske opplysninger registrert – fotografens standpunkt, fotoretning og fototekniske spesifikasjoner – for å kunne komme tilbake til samme fotopunkt på samme måte ved neste omfar av prosjektet. Intensjonen med prosjektet er å registrere gradvise endringer i 5- til 10-års trinn. Det er knyttet til utviklingen og gjennomføringen av et miljøovervåkingsprogram for jordbrukslandskapet, men metodikken kan også overføres til andre typer landskap, også by- og tettstedslandskap.

Slike fotoserier har stor formidlingsstyrke og høyt potensial i forhold til å bevisstgjøre "folk flest" om hvordan landskapet endrer seg. Dette gir et godt grunnlag for offentlig debatt om landskapsendringer, både de som kommer som intensjonelle og ønskete endringer og de som kommer som uønskete endringer, som resultat av forhold og beslutninger der virkningene på landskapet ikke er tilfredsstillende forstått eller ivaretatt.

2.3.2 Landskap som ressurs i lokalsamfunnet. Identitet – trivsel – næring.

Førsteamanuensis Morten Clemetsen, Universitetet for miljø og biovitenskap /Aurland Naturverkstad BA

Innlegget var rettet mot arbeid med landskap som en ressurs for lokal utvikling og inneholdt omtale og vurdering av:

- Eksempler på næringstiltak i landskapet.
- Verktøy for lokale utviklingsprosesser.
- Nye forvaltningsmodeller.

Basis for innlegget var erfaringer fra konkret arbeid i Aurland i Sogn med supplerende materiale fra en rekke andre områder. Et hovedpoeng var knyttet til en erkjennelse av at både landskapet og befolkningen som lever i og med landskapet representerer avgjørende ressurser. Lokale prosesser over lang tid har skapt kunnskap, innsikt og handlekraft i lokalsamfunnet. Tilreisende ønsker ikke bare å "møte" landskapet, de ønsker også å møte menneskene i landskapet med hele deres kulturarv. Det er et voksende marked for dette, der både landskap, historie og mat inngår.

Arbeidet i Aurland har gitt flere erfaringer:

- Verdiskaping i landbruket og annen landskapsbasert næring må skje på bakgrunn av kvalitet og særpreg, og produktene må ha et opplevelseselement i seg.
- Reiselivet må ha lokal forankring for å være villig til å investere i opplevelsesgrunnlaget (landskapet).
- Det må opparbeides kompetanse lokalt, samtidig som det må etableres samarbeid med regionale og nasjonale myndigheter om vern og forvaltning av nasjonalt og internasjonalt verdifulle landskap (Aurland blir berørt av forslag om verdensarvområdet Vestnorsk fjordlandskap).
- Det må bygges nettverk og samarbeid mellom folk for å komme i gang og for å lykkes.

2.3.3 Konsekvensutredninger og landskapsvurderinger i Island

Specialist Jakob Gunnarsson, Skipulagsstofnun (planstyrelsen), Island:

Innlegget var knyttet til følgende tema:

- Statusvurdering i forhold til landskapstemaet når det gjelder arbeidet med miljøkonsekvensvurderinger i Island.
- Vurdering av hvor det er særlig viktig å vektlegge arbeidet med landskapsvurderinger og hvorfor.
- Konkret gjennomgang av et veieksempel på sørkysten med vekt på forholdet mellom landskapsvurderinger og arbeid med mer direkte og konkrete prosjektkonsekvenser.

Innlegget kommenterte både metodiske og landskapsmessige utfordringer i Island. I nordisk sammenheng representerer landet unike landskapstyper, stor variasjon i geologiske formasjoner med lite trær og vegetasjon. Dette skaper en landskapskarakter med stor sårbarhet i forhold til inngrep og endringer. Det er også i stor grad aktive geologiske prosesser som stadig endrer landskapet. Samvirket mellom ild, is, vind og vann er klart synlige i landskapet. De vulkanske aktive sonene er utsatt for økt press i forhold til ressursutvinning, både vasskraft og geotermal energi, og turisme.

Hans konklusjoner var:

- Det er først i den senere tid blitt lagt særlig vekt på landskapsverdier i forbindelse med miljøkonsekvensvurderinger i Island.
- Økende press på den aktive vulkanske sonen tilsier at disse områdene bør prioriteres i arbeidet framover.
- I det videre arbeidet med miljøkonsekvensvurderinger må det legges mer vekt både på landskapsvurderinger og på direkte prosjektkonsekvenser.
- I dette arbeidet bør etablert ekspertise og metodikk utnyttes mer konsistent.

2.4 Tema 3: Hvordan finne fram til god planlegging i landskapet? (del 1)

2.4.1 Tavastlands landskapsplan, kulturmiljön och den regionala markanvändningen

Landskapsplanarkitekt Minna Seppänen, Tavastland förbund, Finland:

Kulturmiljøet er presset av utbygging, stort behov for bevaring og forvaltning gjennom regional planlegging ("landskapsplan") knyttet til de 19 finske landskapsförbundene. Landskapet må ses i historisk sammenheng i forhold til hva som preger landskapet – fra istid til industrisamfunn. I Tavastlands landskapsplan er gjort kartlegginger av fornminner, bosetting fra middelalderen fram til i dag, og en rekke andre faktorer, som fører fram til kart over kulturmiljøsoner og planleggingssoner. Planen viser riksomfattende og regionalt verdifulle kulturmiljøer, med tilhørende beskrivelser og bestemmelser.

Konklusjoner:

- Kulturmiljøets utvikling – forståelse trengs for å beherske store helheter - naturlandskap, agrarlandskap og urbanlandskap.
- Kulturmiljøets forandring (historie – nåtid – framtid) må aksepteres for at verden, nasjonen, landskapet, kommunen, mennesket kan utvikles.
- Alle nivåer av planleggingen – på regionalt, kommunalt og detaljnivå – er viktig for kulturmiljøet.
- Informasjon og diskusjon er viktig – bøker, brosjyrer, internet, møter, politiske diskusjoner, personlige kontakter.
- En landskapsplan er bra hvis:
  - innholdet blir allment akseptert
  - general- og detaljplanleggingen løper flytende

- motsetninger minskes mellom kulturmiljøet og annen arealutnytting
- landskapets kulturelle identitet forsterkes
- forståelse for kulturmiljøet økes
- kulturmiljøskjøtselen økes
- evig sommer?

2.4.2 Landskabets betydning og planlægning i "Den åbne grønne storby – Trekantområdet i Danmark" (Vejle, Fredericia, Kolding)

Plankoordinator, arkitekt Birger Lilja Kristoffersen, Trekantområdet, Danmark:

Trekantområdet i Danmark har ca. 230.000 innbyggere, og omfatter 8 kommuner rundt byene Vejle, Frederica og Kolding. Området har sterk vekst. Innlegget beskrev et planarbeid for felles strategi og hovedstruktur for utviklingen og rammer for den enkelte kommune. Visjonen er en "åben grøn storby, der til sammen tilbyder en bred vifte af muligheder for erhvervsudvikling, bosætning, uddannelse, kultur, fritid og offentlig service på højt niveau ...der både rummer storbyens og småbyens muligheder. ...Naturen og de levende bymiljøer er grundlaget for udvikling av turismen og for at skabe gode bomuligheder."

Det er utarbeidet en felles plan for hovedstruktur i Trekantområdet, med stor vekt på de landskapsmessige forhold og grøntstruktur. Landskapsbånd og byvekst er et viktig karttema, som ses i sammenheng med ulike boligtyper, arbeidsplasslokalisering og transportmønster.

2.4.3 Stavanger som eksempelområde – bylandskapet

Kommuneplansjef Per Grimnes, Stavanger, Norge:

Stavangerregionen er Norges tredje største, med ca. 270.000 innbyggere, og en vekst på 1.3 % pr. år. Pilotprosjekt v/Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning om kulturlandskapet, her knyttet til landbruksdrift, ga grunnlag for Grønn plan 1990, med sammenhengende grøntstruktur og aktivt landbruk, samt sikring av prioriterte landskap gjennom rettslig bindende bestemmelser i kommuneplanen.

Bylandskapet introduseres som begrep i kommuneplanen, og dekker bykommunens landskapsmessige mangfold. Viktige elementer er sikring av kvaliteter i Trehusbyen, styrke sentrum og stimulere til miljøvennlig transport. Andre viktige elementer i planleggingen er plan for byomforming, friområdeprosjektet som skal sikre viktige grønne områder i byen.

Målet for planleggingen: Levende, trygg, grønn og vakker by.

2.4.4 Kystlandskap og planlegging

Planchef Carl-Gustav Hagander, Länsstyrelsen i Stockholm

Landskap avhenger av menneske og av "naturen", er foranderlig og må brukes.

Landskap påvirkes av naturgitte, historiske og økonomiske forutsetninger, tidens vurderinger, regulering av bruken og grunneierens vilje.

En plan har dobbelt betydning: Vegen – legge opp en prosess, og målet – bestemme arealbruken. Planlegging kan føre til at det samles inn mer kunnskap, at forvaltningen og områdevernet samordnes, at vesentlige saker løftes fram, at problemer og muligheter identifiseres, at det foreslås løsninger, og at beslutninger skjer etter en demokratisk prosess.

2.5 Landskapskonvensjonens muligheter - utfordringer og forutsetninger når konvensjonen skal settes ut i praksis

Professor, landskapsarkitekt Magne Bruun, Universitetet for miljø og biovitenskap (tidligere Norges Landbrukshøgskole):

Tilbakeblikk på prosesser i forkant av konvensjonen

Den europeiske landskapskonvensjonen ble som kjent fremmet av Europarådets Direktorat for utdanning, kultur, idrett, ungdom og miljø og signert i Firenze 20. oktober 2000. Den trådte i kraft etter at 10 av signaturstatene hadde ratifisert og akseptert den offisielt. En langvarig prosess på flere nivåer hadde foregått - ikke minst i Europarådets regi - før en nådde fram til denne viktige standplass i arbeidet for landskapets framtid.

I 1983 utformet Europarådet en erklæring om europeisk regionplanlegging, der det bl.a. heter: "Særskilt oppmerksomhet bør rettes mot områder med stor naturskjønnhet, rikholdig kulturarv og arkitektoniske verdier" (1). Den europeiske naturvernstrategi som kom i 1989 vektla spesielt den viktige rolle som tradisjonelt landbruk spiller for å holde landskapets verdier i hevd. Det reistes krav om en ny landbrukspolitikk som har som mål å ta hand om miljøet i landskapet "i all sin rikdom og mangfold" og søke å oppnå balanse mellom vern og økonomisk utvikling (2). Europarådets konferanse om landsbygdens framtid i 1987 ga støtet til den europeiske landsbygdkampanjen 1987-88 (3).

I kjølvatnet av disse aksjonene oppnevnte Europarådet en studiegruppe, som i 1995 la fram rapporten "Rural landscapes in Europe: Principles for creation and management" (4). Samtidig la Ministerrådet fram rekommendasjoner om at medlemslandene må etablere overordnet politikk for å sikre landsbygdens kvaliteter. Her heter det bl.a. at publikum generelt, ikke bare bygdefolk, må aktiveres for å ta hand om landskap og natur. Vi kan se dette som en forløper for Landskapskonvensjonen som kom fem år senere.

Internasjonalt samarbeid om en felles arealplanstrategi ble på denne tid tatt opp i EUs ministerråd og resulterte i et grunnlagsdokument "European Spatial Development Policy" ESDP, som ble publisert i 1995. I konklusjonen ble bl.a. disse forhold vektlagt:

Miljømessig sårbare områder som kystsoner, øyer og fjellstrøk er sterkt utsatt og krever spesiell oppmerksomhet. I tynt befolkede områder bør arbeids- og leveforhold for den lokale befolkningen sikres. Ny miljøvennlig økonomisk virksomhet behøves for at bosettingen og kvalitetene i landskapet skal holdes oppe. Vår livsførsel burde være preget av kreativitet i sterkere grad enn av ensidig økonomisk effektivitet.

Om en søker etter hvilke resultater disse erklæringene har fått fram, kan det knapt nok vises til mer enn en betinget suksess. Det sier seg selv at det bare er en liten del av alt land som kan bli parker eller reservat. Effektive strategier for å styre utviklingen forøvrig har vi ikke hatt, verken i urbane eller rurale områder. En årsak til dette kan være at landskapet i de fleste land i Europa ikke har vært tillagt noen politisk prioritering når viktige avgjørelser skulle fattes.

Den europeiske landskapskonvensjonen kom som svar på dette. Konvensjonen krever at myndighetene i de enkelte land innfører strategier og tiltak for vern, planlegging og forvaltning av landskapet. Landskapet er dermed for første gang satt opp som et overordnet politisk mål i internasjonal sammenheng. Landskapet er framholdt som en felleseuropeisk arv som forplikter. Det gir ramme for livsmiljø og vilkår for livskvalitet, men også en arena for utvikling og næringsliv (6).

Konvensjonen setter alt landskap i fokus, fra det uberørte, unike og storslagne til det ordinære hverdagsland, der de fleste av oss bor og arbeider - villmark og landsbygd så vel som urbane strøk og industriområder. Konvensjonen gjelder også de tarvelige, degraderte og forsømte områder, der oppgaven er å søke etter potensielle kvaliteter og mulighet for forbedring. Ulike virkemidler kommer på tale, fra strengt vern og planmessig forvaltning til omfattende forbedrings- og nyskapingstiltak.

Sentrale punkter i konvensjonen er bl.a. at :

- Hvert lands lovverk skal anerkjenne landskapet som en essensiell del av befolkningens miljø og et grunnlag for deres identitet.
- Regler skal opprettes for hvordan vanlige folk kan arbeide sammen med lokale og regionale myndigheter for å oppnå konvensjonens mål. Medvirkning på lokalt nivå står spesielt i fokus.
- Hensyn til landskapet skal innarbeides i politikken for kultur og miljø, men også for landbruk, sosial og økonomisk utvikling.

Konvensjonens store fane er at den ikke er rettet mot fredning og vern, men at den gjelder alt landskap. Samtidig er det viktig å være klar over at en ikke har å gjøre med et direktiv som setter opp regler, men med en intensjonserklæring som skaper forpliktelser.

Konvensjonen og kommunal arealplanlegging

Landskapet som grunnlag for trivsel og stedstilhørighet er et sentralt budskap til kommunal planlegging og utbygging. Landskapet som en kvalitet av betydning for økonomi og næringsliv, med potensial for nye arbeidsplasser, er viktig å få inn i kommunenes langsiktige arealpolitikk. Mange kommuner nytter allerede landskapet sitt som annonseringsmotiv og "logo". Nå kan det bli noe mer enn festlig pynt.

Landskapet er snart den eneste ressurs fattige kommuner har. Konvensjonen kan bli en virksom brekkstang i deres kamp for å overleve. På motsatt side bygger konvensjonen opp et forsvar mot ensidig profittjakt eller kortsiktig utnyttning av landskapets ressurser. Problemet er allment og velkjent. Irske planleggere er f.eks. bekymret for virkningene av den spredte boligbygging som pågår i økende grad for å styrke landsbygdens økonomi. Norske kommuners liberale innstilling til hyttebygging gir grunn til uro på lignende vis.

De nordiske land har over forholdsvis lang tid gjort en innsats som danner et godt grunnlag for å gjennomføre konvensjonens mening og intensjoner. Jeg vil tro at det ligger sterkere politiske utfordringer i et slikt utsagn enn om vi nærmest sier at dette har vi neglisjert helt fram til i dag. Riktignok kan tilstanden ihvertfall i vårt land neppe stilles på linje med måten landskap og landskapsplanlegging er ivaretatt på f.eks. i mange tyske delstater.

Lovgrunnlaget i den norske plan- og bygningsloven gjør det mulig å arbeide ut fra konvensjonens mål, om det blir underbygd med nye forskrifter og utnyttet på kreativt vis. Lovendring kan neppe være noe avgjørende vilkår for å sette konvensjonen ut i live. Sannsynligvis rekker det med en tilføyelse eller justering av formålsparagrafen, slik at landskapets betydning blir fremhevet slik konvensjonen krever. Eventuelt kan "landskap" også føyes til i paragrafene som angår oversiktlig og detaljert planlegging, men det står allerede mye om hensyn til økologi og naturmiljø, kulturmiljø, estetikk og sosiale forhold, m.v. Bør vi ikke styre unna tidkrevende utredninger, en lang lovendringsprosedyre, omfattende nytt regelverk og enda mer byråkrati?

Sett på bakgrunn av den fellesnordiske satsingen i senere tiår på prosjekter om planlegging og forvaltning av natur og landskap, bør en kunne slå fast at de nordiske land er relativt godt rustet til å ta fatt på å gjøre Landskapskonvensjonens mål til virkelighet.

Hverdagslandskapet og det særpregede landskap

Konvensjonen fastslår at alt landskap har verdi, også det som er vanskelig og ødelagt. I vårt arbeid med å implementere konvensjonen i praktiske handlingsprogram er det viktig at dette blir løftet fram og vektlagt.

Konvensjonen gir klare signal om at det ikke er tilstrekkelig bare å vise konsekvensene som utbygging og endring vil føre til i landskapet, men planene må også angi positivt hvordan kvalitetene kan ivaretas og

nye skapes. Konvensjonen krever at tiltak i områder som er forringet og ødelagt fra før, ikke lenger kan kjøres fritt fram, slik det har vært vanlig. I stedet skal nye tiltak yte bidrag til forbedring av kvalitet og trivsel i omgivelsene. Her som ellers i Europa gjelder dette ikke minst i områder som er avsatt for erverv og næringsutvikling, der kvalitetskravene har vært svake eller manglende. Metodikk og erfaring som er utviklet i Norden m.h.t. kvalitetssikring får hermed ny og forsterket aktualitet.

Forholdet mellom by og land representerer en særlig utfordring. Konvensjonen favner både landskap i byer og på landsbygda. Overgangssoenen mellom by og land peker seg ut som et sentralt og viktig område når konvensjonen skal gjennomføres i praksis. Hvis vi ser på norsk landskapsdebatt, kan Groruddalen i Oslo nevnes som eksempel på våknende forståelse for bylandskapets problemer.

Landskapskonvensjonen vektlegger hverdagslandskapet - det landskap som de fleste av oss bor og arbeider i - på lik linje med områder av høy kvalitet og "areas recognised as being of outstanding beauty" (7). Vi kan med en viss rett påstå at landskap med særpreg, høy inntryksstyrke og skjønnhet langt på vei har vært "fritt vilt" fram til i dag, såfremt de ikke er sikret som nasjonalparker eller andre typer av verneområder eller står på UNESCOs verdensarvliste. Vi har savnet klare strategier for å ta hånd om utviklingen i slike landskap fram til nå.

På den annen side har vi flere eksempler på store landskapssaker i senere år, hvor nettopp landskaphensyn har vært utslagsgivende for vedtak om å stoppe planlagte prosjekter. Vi kan tenke på striden om vindmølleparken på Stadlandet for noen år siden. Heller ikke bør vi glemme at landskaphensyn spilte sterkt inn, med store budsjettkonsekvenser, i de omfattende vassdragsakene i Norge, helt fra 1960-tallet og framover.

Likefullt bør landskapskonvensjonen gi startsignal for nye og sterkere strategier for å møte storsamfunnets utbyggingskrav i landskap av unik karakter. "Nasjonallandskap" som ble lansert som begrep i Norge i Stortingsmeldingen om regional utvikling i 1996/97, burde hentes fram igjen. Det finske Miljøministeriet utpekte i 1993 27 lokaliteter i byer og landsbygd som "Nationallandskap" og kalte det "ett kulturellt avtal" av betydning for "en bred medborgardiskussion". Hensikten var bl.a. å bidra til bevisstgjøring blant folk om identitetsverdi, symbolverdi og kulturell arv knyttet til det finske landskapet. - Et initiativ som skjedde fullstendig i takt med landskapskonvensjonens ånd og som burde danne en inspirerende modell for andre.

Konvensjonen bør tas i bruk som et redskap for å styre unna flere oppslitende konflikter om utbygging og eksploitering i inngrepsfrie landskap av enestående karakter, der landskapets egenverdi ikke har fått særlig vekt tidligere.

Lokal medvirkning

Landskapskonvensjonens "røde tråd" er helt tydelig: Det er tale om en "snuoperasjon", fra det tradisjonelle og sentralstyrte, der planer og retningslinjer kommer fra forvaltningsetater og styresmakter, til en praksis der initiativ og tiltak i større grad begynner nedenfra, hos folk som blir berørt av det som skjer (8). Det er viktig å få fram at konvensjonen bør bli brukt som en brekkstang og et redskap for lokalbefolkningen, slik at de kan få reell påvirkning på overordnet politikk og vedtak som angår deres eget landskapelige hverdagsmiljø og deres livskvalitet. Frivillige organisasjoner spiller en viktig rolle her med sikte på å gjøre Landskapskonvensjonen til et aktivt redskap for lokale aksjoner og tiltak.

I senere år er det mange tegn til at de nordiske land er i ferd med å gi lokal medvirkning en sentral plass. Som norske eksempler kan nevnes lokale stedsutviklingsplaner, der det er klart sammenfall med landskapskonvensjonens mål, selv om det ikke er henvist spesifikt til den. Rundt om i norske bygder er det likeens gjort en rekke lokale tiltak for å fremme vern og utvikling av landskap og bygdemiljø. Grunnen synes godt forberedt for å ta konvensjonen i bruk som et aktivt redskap.

Krav til kartlegging og analyser av landskapet

Nasjonene som undertegnet konvensjonen spenner vidt, fra noen av verdens mest avanserte industriland og rotfestede demokratier til stater som nylig er kommet løs fra diktatur og vanstyre. Konvensjonens formuleringer av krav og vilkår bør leses i lys av dette.

Artikkel 6 krever at det utarbeides oversikter som identifiserer ulike typer av landskap og deres karakter og dynamikk. Samtidig slås det fast at flere land allerede har gjennomført landskapskartlegging på landsnivå. Det gjelder bl.a. Slovenia og provinser i Italia. I de nordiske land ble det igangsatt riksdekkende landskapsutredninger fra 1980-årene i Nordisk Ministerråds regi, og på nasjonalt plan er dette ført videre. Her i landet la f.eks. Norsk institutt for jord- og skogkartlegging NIJOS ned et pionerarbeid i 1990-årene i et prosjekt med inndeling og beskrivelse av landskapsregioner i Norge. Det er blitt brukt bl.a. i Miljøverndepartementets kartlegging av verdifulle kulturlandskap og danner et viktig utgangspunkt, men førstegenerasjonen av et kartverk er selvsagt ikke feilfri.

Skal en i stedet vente på "omforente metoder" når det gjelder landskapskompleksitet, til alle blir enige, kan en spørre hvor fjernt inn i fremtiden det blir før landskapskonvensjonen blir virkelighet. Lange og oppslitende prosedyrediskusjoner kan blokkere for gjennomføringen år etter år. Vi burde kunne akseptere systematisk, etterprøvbare metodikk, som ikke krever at en skal være helgardert mot metodekritikk. Prosessen må komme i gang. Retting og forbedring vil det i alle tilfelle være behov for underveis. "Omforente metoder" er ikke skuddsikre de heller, men det er en uforholdsmessig seig prosess å få dem fram. Konvensjonsteksten slår fast at det ikke finnes noe universelt godkjent metodeopplegg for slikt

arbeid, men at det fond som finnes av kunnskap og erfaring må nyttes fullt ut (9).

Arbeidet er en dynamisk prosess, og en kan ikke vente til alle forutsetninger ligger ferdige og feilfrie på bordet før en kommer i gang. Det er heller ikke noe som er avsluttet en gang for alle, men må revurderes og fornyes.

Kvalitetsmål i landskapet

Kvalitetsmål i landskapet skal i følge konvensjonen utformes i samvirke mellom fagfolk, myndigheter og lokalbefolkning. Etter at kartlegging, analyse og evaluering av et bestemt landskap er utført skal kvalitetsmålene bestemmes i samråd med dem som har tilhold der og i offentlige høringer.

Konvensjonsteksten (10) fastslår: Å sette kvalitetsmål for et landskap innebærer at forvaltningen gir holdbare formuleringer av publikums forhåpninger og ønsker, med hensyn til landskapskarakteren i deres omgivelser. Dette er et av nøkkelpunktene i konvensjonen for å komme noen vei med å realisere målsettingene om hverdagslandskap og tiltak i områder som er vanskelig og ødelagt. Henvisningen til lokalbefolkningen er et sentralt punkt og krever at aktuelle fagfolk skolerer seg i prosessorientert rådgivning for å kunne gi folk som bor i landskapet og bruker det i sitt hverdagsliv, den bistand de behøver. Det er tilsist folk selv som skal ha føring på hvilke kvaliteter de skal ha omkring seg, iflg. konvensjonens mål.

Landskapskvaliteter har iblant vært tillagt betydelig vekt ved store tiltak her i Norge, f.eks. i vassdrags- og vegutbygging, osv. I det løpende byggearbeid i kommunal og privat regi er det mer unntaksvis at slike kvaliteter blir diskutert. Landskapskonvensjonen reiser en sterk utfordring til å rette opp dette.

Når det gjelder faglige innspill for kvalitetsvurdering i landskapet, står vi langt fra på bar bakke i Norden. På norsk side har f.eks. NIJOS gjort prøveopplegg for klassifisering ut fra opplevelsesverdi i landskapet (landskapskvalitet) bl.a. i Lofoten og Sogn og Fjordane. Reiselivsnæringen og flere kommuner har funnet det interessant og støttet arbeidet. Vi bør merke oss at konvensjonsteksten sier at evalueringsarbeidet ikke behøver å bygge på presise verdiskalaer.

Konvensjonens viktige utsagn om landskap som en ressurs "favourable to economic activity", med potensial for skaping av nye arbeidsplasser, innebærer store muligheter og fordrer oppmerksomhet når kvalitetsmålene diskuteres.

Bevisstgjøring

Vi møter ofte en tendens til å avvise enhver antydning om underliggende, almenmenneskelige reaksjoner i vårt forhold til landskapet. "Folks oppfatninger formes av mange forhold", heter det gjerne, og dermed synes

allting å være sagt. Slike utsagn kan meget lett føre til at landskapsbegrepet blir stående som noe vagt og upresist. Dermed kan vi risikere at våre samfunn fortsatt må stri med en handlingslammelse på dette feltet, stikk i strid med intensjonene bak den europeiske konvensjonen.

Et annet utsagn som ofte høres i ulike versjoner er dette: "Kunnskap er helt grunnleggende for folks evne til å oppleve og oppfatte landskapet". En kan spørre om dette betyr at uskolerte legfolk, ufaglærte arbeidere, vanlige fiskere og småbønder og deres koner, osv. har lite utviklet evne på dette området! Jeg vil minne om den islandske bondekona som gikk i bresjen for å redde Gullfoss fra utbyggerspekulanter omkring 1910. Hun var neppe særlig skolert. Den britiske filologen Gilbert Murray (1866-1957) påpekte at alle kyst- og fjellfolk helt fra de gamle grekeres tid har hatt sterke følelser for sitt landskap og knyttet sin identitet til det (11). Det vil føre for langt å gå videre med dette, men aktuelle henvisninger er mange.

Formidling av kunnskap er likefullt grunnleggende for å styrke bevisstgjøringen om verdiene i landskapet og gi folk en dypere forståelse av dem. Vi kan ikke stikke under stol at mange har en lite reflektert holdning til landskapet. Det kan gjelde for såkalt vanlige folk, men også for mange som sitter i forvaltningen og i politiske posisjoner, samt ikke minst i media. Å vekke interesse og forståelse i media for betydningen av kvalitetene i landskapet vi lever i er en av de store utfordringer som konvensjonen stiller opp for oss.

Utfordringer til utdanning og forskning

Landskapsplanleggingen som en interdisiplinær, tverrfaglig arena står foran store oppgaver som er nye og annerledes enn det man har arbeidet med i de tiårene som er gått. Det finnes et rikt arsenal av kunnskap og erfaring, men det hele må utvikles videre og anvendes på en ny måte. De nordiske land hører med blant dem som har et avansert tilbud av utdanning på flere nivåer og med ulike profiler.

Men store utfordringer melder seg. Det er ikke lenger tilstrekkelig med ekspertutredninger, analyser og planforslag. Vi behøver også metoder for stadig økende demokratisk medvirkning, der spesialistene bl.a. går inn i arbeidsgrupper og får i stand kommunikasjon omkring komplekse problem og bidrar til å utforske alternative scenarier for endringene som i alle fall vil komme i landskapet. Behovet er også stort for kunnskapsformidling og skoloring av politikere, fagetater og allmenhet, samt ikke å forglemme media, om emner som tidligere har fått liten oppmerksomhet, men som angår oss alle. Forskningsinnsats er understreket i konvensjonsteksten og bør inngå i prosessen i gjensidig samspill med arbeidet for å gjøre konvensjonens mål til virkelighet.

Sluttord

Landskapskonvensjonen handler om å "ordne tenkningen" omkring brede problemområder. Her fungerer ikke lenger de tradisjonelle ekspertrollene, og gamle modeller for problemløsning er ikke lenger gyldige.

Hovedoppgaven er å få fremtidig landskapsutvikling styrt inn i bærekraftige spor der mangfold og livskvalitet blir sikret. Dette kan være den tryggeste motvekt vi kan få mot de negative effektene som mange med god grunn frykter at den økonomiske og kommersielle globaliseringen av verden vil føre til for landskap og kulturmiljø.

Vi behøver en kreativ utvikling der det skapes nye verdier samtidig med at natur- og kulturarven i landskapet tas hånd om på forsvarlig vis. Det er det motsatte av en defensiv innstilling, der en søker å hindre at endringer skal skje eller vil føre landskapet tilbake til en tidligere tilstand som skal være bedre enn den som finnes nå.

Samarbeid over grensene er understreket i konvensjonen. Det nordiske fellesskapet burde få en ny blomstring omkring disse oppgavene, samtidig med at kontaktene utover Nordens grenser blir sterkere og mer vektlagt enn før.

En avsluttende appell bør være: "Sett i gang nå. Vi har de redskap og virkemidler som behøves i starten, og landskapet venter ikke på oss. Det utsettes hele tiden for press og endringer som krever en helhetlig styring!".

Henvisninger:

1. European regional/ spatial planning charter. Institut für Landes- und Stadtentwicklungsforschung des Landes Nordrhein-Westfalen. Sonderveröffentlichungen Band 0.028. Dortmund 1985, (2nd.ed.) 58 pp.
2. Council of Europe, Steering Committee for the Conservation and Management of the Environment and Natural Habitats: On a conservation strategy for Europe. Draft text prepared by R.C.Steele. Strasbourg, 5th Jan. 1989. 31 pp.
3. Bernfeld, Dan, 1988. European Campaign for the Countryside. Demonstration projects. Council of Europe, Strasbourg 1988. 330 pp.
4. Giorgis, Sebastian, 1995. Rural landscapes in Europe: Principles for creation and management. Council of Eur., Strasbourg 1995. 72 pp.
5. Principles for a European Spatial Development Policy. Selbstverlag der Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumordnung. Bonn, April 1995. 103 pp.
6. Council of Europe, 2001. La Convention européenne du paysage. Florence, 20 octobre 2000.
7. C.of E, 2000. European Landscape Convention and Explanatory Report. (Document by the Secretary General). Strasbourg 19 July 2000. Preamble, p.3.
8. Explanatory Report: Article 5- 50 c, Art.6 paragraph C1.
9. Explanatory Report: Article 6, paragraph C2.
10. Landscape Convention, Article 1 - Definitions
11. Nicolson, Marjorie Hope, 1959. Mountain Gloom and Mountain Glory. New York 1959. 404 pp.

2.6 Tema 4 – Hvordan finne fram til god planlegging i landskapet? (del 2)

2.6.1 Planlegging i Island med hensyn til landskapet

Prosjektleder Matthildur Kr. Elmarsdóttir, Islands planstyrelse:

Innlegget tar opp hvordan landskapet beskrives og bedømmes i islandsk kommunal og nasjonal planlegging. Det legges vekt på at lokale forhold og virkninger av planer skal beskrives. I regionplanen for det sentrale høylandet er landskapsmangfoldet, geologiske formasjoner og landskapsverdi kartfestet og beskrevet. I forbindelse med "master plan" for utnytting av energiresurser er det gjort en utredning om hvordan man kan evaluere landskapsverdi, og hvordan man kan bedømme virkningene av utviklingen på landskapet.

Nasjonale føringer for planleggingen omfatter blant annet vern av geologiske formasjoner og villmarksområder. På kommunalt nivå er landskapet viktig som økonomisk ressurs, og det er flere viktige områder som sikres gjennom kommunale planer. Landskapet endres som følge av ny arealbruk, knyttet særlig til hytteutbygging, skogreising og byvekst og boligbygging.

Konklusjoner:

- Analyser uten politikk – politikk uten analyser.
- Vi trenger økning i bevissthet, klarere lovregler, oppdatere data og metodeutvikling.
- Vi ser oppløftende tendenser til mer nasjonal politikkutvikling, og mer detaljerte og fleksible kommunale planer.

2.6.2 Landskapsfrågor i miljöministeriets miljöguide "Planering av markandvändning och styrning av byggande på stränder".

Överarkitekt Aulis Tynkkynen, Miljöministeriet, Finland (framført av överinspektör Silja Suominen):

Det er 460 000 fritidsboliger i Finland, mange av dem på strender. I tillegg fins et betydelig antall boliger. Denne bruken av strandområdene ses på som viktig for å bevare landsbygdas og skjærgårdens livskraft. Hoveddelen av strandsonen er fortsatt jord- og skogbruk, og med støtte i allemannsretten tilgjengelig for alle. Strandnaturen og vannlandskapet utgjør et viktig element i den finske identiteten.

Kommunal planlegging etter markanvändnings- og bygglagen er sentral for forvaltningen av strandsonen. Loven stiller krav om at bebyg-

gelse og annen arealbruk skal tilpasses strandlandskapet, at landskapsverdier er ivaretatt, og at det gjenstår et tilstrekkelig stort sammenhengende ubebygde område på strandområdene. I miljøministeriets miljøguide for strandsonen er kravene til generalplan og detaljplan utdypet og konkretisert. Kravene omfatter blant annet hvordan bebyggelse bør plasseres i forhold til landskapet, avgrensning av planområdet som sikrer at landskap kan vurderes helhetlig, forbud mot bygging på spesielt sårbare områder osv.

Nasjonale mål for arealbruk og planlegging overføres til generalplanene via regionale planer, Landskapsplanene. Det legges vekt på at det er svært ulike forhold i ulike deler av Finland, og utgangspunktet for planløsninger vil derfor også variere betydelig. Særtrekkene skaper muligheter for planleggingen, men gir også grensene for utviklingen. Fire regioner er trekt fram som helheter med spesielt kultur- og naturmiljø: Skjærgårdshavet, landhøyningskysten, fjellområdene i Lappland og vassdragene rundt Vuoksen. Det legges vekt på at lokal byggeskikk og bosettingsstruktur gir viktige føringer for framtidig planlegging.

Det er lagt opp til et system med relativt omfattende krav til registreringer, analyser og vurderinger av landskapsforhold. På denne måten vil en få grunnlag for en stedstilpasset arealutnytting der en både sikrer viktige landskapsverdier, livskraftige bygdesamfunn og natur- og kulturhistoriske verdier.

2.6.3 Landskapsinteressene varetaket i regional helhedsplanlægning med naturplanlægning og vandområdeplanlægning

Landskapsarkitekt Tine Falkentorp, Fredriksborg Amt, Danmark:

Innlegget beskriver en omfattende planprosess i Fredriksborg Amt, med vektlegging av landskapsinteresser. I 1992 ble det utarbeidet en landskapsbeskrivelse, med oppdeling av regionens landskap i karakteristiske landskapstyper, og registrering av blant annet geologi, geomorfologi, hydrologiske forhold, vegetasjon, bebyggelse, landemerker, landskapsformer, utsikt, romlige forhold og fornminner. Et sentralt element var utpeking av verdifulle landskap med beskyttelsesretningslinjer. Prosjektet omfattet også landskapsforvaltning, med kunnskapsinnhenting og prosjektforslag til forbedringer innen friluftsliv, vannmiljø, natur- og kulturmiljø. Det ble lagt stor vekt på en åpen prosess med aktiv medvirkning. Internett er tatt aktivt i bruk i formidlingen.

Prosjektet ble utarbeidet i samarbeid med kommuner og interesseorganisasjoner innen miljøvern og landbruk. Det ble innarbeidet i regionplan og kommuneplaner, og i amtets og kommunenes budsjetter.

3. Tiltrådnings framover – videre nordisk samarbeid om landskapskonvensjonen i planleggingen

3.1 Konklusjoner og anbefalinger fra forprosjektet for oppfølging av den europeiske landskapskonvensjonen – med vekt på planleggingsrelaterte spørsmål.

Seksjonssjef Jostein Løvdal, Riksantikvaren, Norge:

Forprosjektet er publisert som TemaNord rapport 2003:550, Nordens landskap, og fins i pdf-utgave på www.norden.org.

Erfaring og utfordring: Landskapet er ofte lite påaktet ved planlegging og gjennomføring av tiltak.

Felles nordiske erfaringer:

- å løfte fram landskapet som en tydelig og selvstendig verdi
  - å se natur- og kulturdimensjonene i landskapet i sammenheng
  - å løfte fokus fra enkeltelementer og småarealer til helheter og større landskap
  - å etablere landskapet som et planleggings- og politikkområde på alle nivåer
  - å øke befolkningens kunnskap, engasjement og medvirkning i landskapsarbeidet
- Overordnede anbefalinger med relevans for planlegging:* Landene bør samarbeide om å formulere politiske mål for vern, forvaltning og planlegging av det nordiske landskapet.
- Landene trenger nasjonale landskapspolitikker med tydelige prioriteringer, mål og virkemidler for en langsiktig og verdibevisst landskapsforvaltning - og gjennom dette avklare de nasjonale interesser og det kommunale ansvaret og handlingsrommet

Anbefalinger - planlegging og sektorsamarbeid: Avgjørende for landskapsutviklingen: Tverrsektoriell politikk og planlegging og sektorpolitikk og -planlegging

- Det nordiske landskapsarbeidet bør integreres i plan- og sektorsamarbeidet

- De nordiske landene bør utvikle sektorvise landskapspolitikker for alle aktører som forvalter og påvirker landskapet
- Nordisk samarbeid om å integrere konvensjonen i by- og tettstedsarbeid
- Nordisk samarbeid om overgangssonen by/land - verdier, aktører og utfordringer

Anbefalinger - medvirkning Stimulere lokal medvirkning og innflytelse ved å vitalisere samarbeidsrelasjoner med publikum og frivillige organisasjoner

- Styrke eieres, brukeres og publikums rolle i å beskrive og sette verdi på landskapet som samfunnsressurs
- Møte utfordringen som henger sammen med at ulike grupper har ulik tilhørighet til landskapet

Anbefalinger - bevisstgjøring Sats målbevisst på publikumsrettete informasjons- og debattopplegg for å vise kvaliteter i landskapet, endringer og årsaker

Anbefalinger - metodikkutvikling For å kartlegge av landskapstyper og -regioner, og landskapet som samfunnsressurs

- For å identifisere landskapets tålegrenser
  - For å overvåke landskapsendringer
  - For å identifisere ulike aktørers interesser i og verdsetting av landskapet
- Forslag til videre nordisk samarbeid og oppfølging:*
1. Involvering av befolkningen i kunnskapsdeling, verdsetting og planlegging.
    - Samhandling fagfolk-befolkningsgrupper
    - Hvordan skape engasjement?
    - Hva er effektive prosesser?

2. Metodeutvikling for landskapskartlegging

Landskapsregioner, -typer og -rom

- Utveksling av erfaringer
- Samarbeid om videre metodeutvikling?

3. Metodeutvikling for vurdering av landskaps tålegrenser og konsekvenser av tiltak.

Aktuelle case:

- Høyhus i våre byer
- Byvekst og andre endringer i overgangen mellom by og land
- Vindmøller i kyst- og fjell-landskap

3.2 Seminarets tilrådinger for det videre nordiske samarbeid om oppfølging av landskapskonvensjonen i planleggingssammenheng

3.2.1 Oppsummering av gruppearbeid

Det er godt grunnlag for å følge opp landskapskonvensjonen på nordisk basis. De nordiske landene har en rekke felles forutsetninger. Det finnes mye kunnskap med relevans for implementering av landskapskonvensjonen. Utdfordringen blir å få kunnskapen formidlet og brukt. Forankring, bevisstgjøring og politisk interesse blir viktig framover – i prosesser som kan involvere lokalbefolkningen og skape dialog og kunnskapsdeling mellom fagfolk og lekfolk.

Det bør arrangeres nordiske samlinger hvert 2. år for å utveksle erfaringer, identifisere felles utfordringer etc. Arrangøransvaret kan gå på omgang, med finansiering fra Nordisk Ministerråd, NFK-gruppen. Ansvarlig for 2006 er Danmark.

Se vedlegg: Ideer til videre nordisk samarbeid

Deltakerne, inndelt i 8 grupper, diskuterte følgende tema:

- A. Felt der vi har mye erfaringer fra før – der det ligger til rette for innsamling av eksempler og målrettet erfaringsutveksling (beste praksis).
- B. Felt der vi ser behov for ny kunnskap – der vi ønsker å sette i gang utviklingsarbeid.
- C. Nordisk samarbeid om å styrke det europeiske/ internasjonale arbeidet.

A. Erfaringsutveksling

Samlet sett har de nordiske landene mye erfaring på en rekke områder. Især gjelder dette fagkunnskap og ulike faglige ferdigheter. Det finnes metodikk og verktøy for kartlegging, dokumentasjon, identifisering av tålegrensener og overvåking - både på natur-, kulturlandskaps- og kulturmiljøfeltet. Vi har erfaringer med konsekvensvurderinger for tiltak. Landene har på forskjellige måter arbeidet med utfordringer knyttet til landskapet i byen og byomforming, tettstedsutvikling, jordbrukslandskap, kystplanlegging, vindmøller mv.

Landene bør utveksle erfaringer ved å bruke og bygge videre på eksisterende nettverk:

- samle informasjon om prosjekt i Norden med relevans for landskapskonvensjonen
- etablere internettsteder for tema som kartlegging, medvirkning på nettet, kombinert med samlinger og drøfting av konkrete eksempler.

B. Kunnskapsutvikling

Dagens kunnskap må løftes over i konkret handling (nå har vi forsket og undervist i 30 år!) Det bør settes av ressurser bl.a. til sammenstilling av kunnskap i regi av NFK-gruppen.

Vi bør få til metodeutvikling som en integrert del av erfaringsutvekslingen og sette i gang nordiske samarbeidsprosjekt om felles problemstillinger. Ved siden av NFK-gruppen kan Interreg være en aktuell finansieringskilde.

Utfordringene framover er særlig knyttet til:

1. Faglige spørsmål – fagmetodikk

Det er behov for begrepsavklaringer og etablering av felles terminologi rundt landskapskonvensjonen på alle nivåer. Videre trengs det metodeutvikling for å beskrive landskap som "helhet", dvs. beskrivelser som rommer ulike aspekter ved landskapet (natur, kultur, estetikk, bruk etc.). Her er det også viktig å inkludere lokalbefolkningens, eierne og brukernes kunnskap og kompetanse om landskap og landskapsprosesser. Det bør utvikles metoder som kan fange opp relasjoner mellom menneske og landskap og som sikre at erfaringer og opplevelser også utover de rent visuelle kan få plass i landskapsplanleggingen. Noen landskapstyper kan trenge særskilt oppmerksomhet, som f.eks. landskap i byen, den dynamiske overgangssonen by/land, "hverdagslandskapet" og "ferielandskapet". Det er behov for utvikling av nye forvaltningsmodeller for verneområder og tilliggende områder der regionale og lokale interesser og initiativer får medvirke. Utfordringer/muligheter for kombinasjon nærings-

utvikling og bevaring må utforskes. Det trengs utvikling av et mer dynamisk syn på landskap i endring.

2. Bevisstgjøring og forankring av konvensjonen både nordisk og nasjonalt - på alle nivå

Det drive erfaringsutveksling på blir viktig å drive kunnskapsoppbygging om landskap og landskapets betydning hos sektormyndigheter, regionale og lokale myndigheter som påvirker utviklingen av landskapet både direkte og indirekte. Dette gjelder også frivillige organisasjoner på en rekke områder. Landskaphensyn må inn i sektorovergrepene satsingsområder som verdiskaping og turisme. Betydningen av landskap må reflekteres i samfunnsplanleggingen knyttet til tilgjengelighet, helse, oppvekst, utdanning m.v.

3. Medvirkningsprosesser som skaper involvering og deltakelse både i planlegging og i gjennomføring av planer

Folk må i sterkere grad trekkes inn i prosesser knyttet til verditilskrivning, prioritering og valg av virkemidler. En må tenke bredt og inkluderende for å sikre medvirkning også fra "svake" (tause, usynlige) grupper. Det må oppmuntres til dialog og kunnskapsdeling mellom fagfolk og lekfolk. Utfordringen vil være å finne fruktbare koblinger mellom nedenfra-opp perspektiv og ovenfra-ned perspektiv.

Utfordringer i det europeiske/internasjonale arbeidet

Stikkord for dette punktet kan være internasjonale påvirkninger på landskap, landskapskonsekvenser av globalisering innen ulike politikkområder, hvordan landskapskonvensjonen kommer inn i vanndirektiv, jordbrukspolitik, SEA, erfaringer med demokratispørsmål og landskap, utdanning i forhold til landskap, landskap som ressurs, landskapsklassifisering og landskapsdata, overvåking – indikatorer.

3.2.2 Forslag til konkrete oppfølgingsstiltak

På grunnlag av alle ideene som kom fram ved seminaret, kan det fremmes svært mange forslag til videre nordisk samarbeid, jf. vedlegg:

- Nettverksbygging – erfaringsutveksling som metode i kunnskapsutvikling
- Fagkunnskap og faglige ferdigheter på ulike områder
- Bevisstgjøring om hva landskapet betyr for identitet, opplevelse og helse
- Medvirkning fra befolkning, ulike myndigheter og andre i landskapspolitikken
- Oppfølging av konvensjonen i nasjonal og nordisk politikk
- Felles nordisk innsats i europeisk/ internasjonalt samarbeid.

På den andre siden er det viktig å begrense seg til noen få, allmenne og overkommelige tema til å begynne med. Fra norsk side foreslår vi følgende prioriteringer for 2005 og 2006:

1. Nettverksbygging

- Erfaringsutveksling som metode i kunnskapsutvikling
- Erfaringsutveksling på Internett

2. Tematisk fokus

Fagkunnskap

- Metoder som kan fange opp relasjoner mellom menneske og landskap og sikre at erfaringer og opplevelser også utover de rent landskapsestetiske får plass i arbeidet.
- Pedagogikk og metoder for å kommunisere denne type immaterielle budskap.

Bevisstgjøring

- Nordens landskap i litteratur og poesi
- Bokproduksjoner
- Undervisningsopplegg

Studentutveksling mellom de nordiske landene

- Praktisk prosjektarbeid bygd på de metodiske og tematiske utfordringene ovenfor.

3. Nordisk oppfølgingsseminar høsten 2006

- Planlegging og gjennomføring

I 2005 søkes det midler fra Nordisk Ministerråd, NFK-gruppen til:

- Forprosjekt for utvikling av nordiske samarbeidsprosjekter
- Arbeid med oppfølgingsseminaret høsten 2006.

4. Befaringer

4.1 Vandring i nærmiljøet – Sand

Torsdag 16.09.2004

Guiding v/antikvar Grete Holmboe, Ryfylkemuseet

Torsdag ettermiddag tok antikvar Grete Holmboe fra Ryfylkemuseet oss med på en gatevandring på strandstedet Sand. Vi startet på Hydrokaien utenfor museet og endte på hotellet ved elveoset. I løpet av vandringen fikk vi et innblikk i utviklingen av Sand. Gjennom bl.a. bygningshistorien kunne Holmboe formidle hva som har skjedd på stedet, om gode og dårlige tider, sosiale forhold, branner, økonomisk og teknologisk utvikling. Vi fikk også belyst problemstillinger knyttet til sentrumsutvikling i dagens tettsted. Sand er kommunesenter i Suldal kommune. Her bor 1200 av kommunens 3950 innbyggere. Strandstedet ble utviklet på grunnlag av tømmer og trelast på 1600-tallet og hadde sin glansperiode midt på 1800-tallet.

Det er utarbeidet en sentrumsplan for Sand. Planen er bygd på analyse av strandstedet, historikk, trafikkmønster, næringsliv og møtesteder. Beboere og grunneiere har deltatt i prosessen. Noen områder er regulert som spesialområde, og det er gjennomført opprustingstiltak bl.a. i Gata og på Torget (Tårjå).

4.1 Heldags busstur – fra fjord til fjell

Sivilarkitekt Ketil Kiran, Oslo innledet til befaringen med et foredrag om det norske Turistvegprosjektet, der bl.a. Ryfylkevegen er en av de utpekte vegstrekningene. Prosjektet kjennetegnes av punktvis satsinger på djerv arkitektur og installasjoner, ofte med utgangspunkt i spesielle knutepunkter og landskapselementer. Mer om dette prosjektet fins på www.turistveg.no.

Lørdag 18.09.2004

Turen var lagt opp av Ryfylkemuseet i samarbeid med Sauda kommune. Roy Høibo, Ryfylkemuseet, Leiv Arild Berg, Sauda kommune og Audun Steinnes, fylkesmannen i Rogaland, sørget for guiding underveis.

Program for turen:

- Båt fra Sand til Ropeid
- "Dollervegen" mot Sauda
- Jonegarden, Hustveit
- Åbø-byen
- Sinkgruvene i Allmannajuvet – Historisk vandring på gruvevegen
- Servering av gruvesuppe med brød og drikke før vandringen
- Hellandsbygd – Røldalsfjellet – Håra – Bratlandsdalen – Suldalsvegen

- Kolbeinstveit – Kaffe/te, rundstykker og "Suldalsbete". Vertskap: Ryfylkemuseet.
- Retur til Sand

Det ble god bruk for både gode sko, varme klær og regntøy på turen!

Ropeid

Det nye servicebygget på Ropeid er et av tiltakene i det nasjonale prosjektet Norske Turistveger – med landskapet som grunnlag for verdiskaping og opplevelser. Arkitekt: Jensen og Skodvin arkitektkontor AS. Byggherre: Statens vegvesen.

Jonegarden

Jonegarden er et av to gårdsbruk på Hustveit, midtveis mellom Ropeid og Sauda. Jonegarden ble åpnet som museum i 1990. Bygningene blir nå satt i stand slik de var på slutten av 1800-tallet. Deler av innmarka blir drevet på gammelt vis for å holde oppe det gamle kulturlandskapet. Fylkesmannen i Rogaland har ansvar for dette skjøtselsarbeidet.

Ved siden av husene i hovedtunet på Hustveit er det en interessant gruppe bygninger ved Kvednafossen. Her finner vi kvernhus, korntørke, sag og buhus.

Sinkgruvene i Allmannajuvet

Sinkgruvene ligger i Allmannajuvet, langs riksveg 520 mellom Sauda og Hellandsbygd. Her oppdaget husmannen Gregorius Birkeland sinkforekomsten i 1881. Samme år kom gruvedriften i gang, og fram til 1895 ble det vunnet ut 12.000 tonn sinkmalm herfra. Sauda revy og teaterlag tok oss med gjennom dramatiske hendelser i dette gruveeventyret.

Dramatisk landskap med spor av spennende industrihistorie.

Kolbeinstveit

*Kolbeinstveit ligger langs riksveg 13 ca. 5 km øst for Suldalsosen. De opprinnelige huse-
ne ble satt opp i 1850 årene og var moderne for sin tid. Her finner vi et av de første ek-
sempelene på sammenbygd driftsbygning der fjøs, sauehus og høylåve er samlet under ett
tak. Første ordfører i Suldal Lars O. Colbenstvedt (1800 – 1876) drev gården. Han var
også stortingsmann i flere perioder. Etter at Kolbeinstveit ble museum i 1955, er det
kommet til flere bygninger, blant annet et middelalderloft som kan være fra 1200-tallet.*

Vedlegg 1. Ideer til videre nordisk samarbeid

1. Fagkunnskap og ferdigheter

Forbedre de faktiske kunnskapene om landskap i nordiske land

Utdanne fagfolk og fremme undervisningsopplegg i skoler og universiteter

A. Samle eksempler og utveksle erfaringer (drøfte beste praksis) på felt der vi allerede har mye kunnskap	B. Sette i gang utviklingsarbeid på felt der vi ser behov for nye kunnskaper og ferdigheter
Tema	Tiltak
Begrepsavklaringer og definisjoner <ul style="list-style-type: none"> • kartlegge likheter og ulikheter mellom de nordiske landene 	Skape felles språk og terminologi rundt landskapskonvensjonen, f.eks.: <ul style="list-style-type: none"> • erkjenne at "bylandskap" også er landskap (byen er "det bebygde landskapet") • unngå å bruke ordet "vern" (som kan gi en uønsket psykologisk effekt)
Kartlegging, dokumentasjon og analyse <ul style="list-style-type: none"> • registreringsdata om natur- og kulturverdier m.v. • sektorvise landskapsvurderinger, tålegrensener og metoder for overvåking • verdsetting - begreper for kost/nytte vurderinger 	Utvikle metoder for å vurdere: <ul style="list-style-type: none"> • instrumenter for å beskrive landskap som helhet – mer kvalitative enn kvantitative vurderinger (samlet oppfatning av geografi/by/land, kultur/estetikk o.l.) • bakgårdslandskapet (nytt "lys" på nedslitte områder) • vindkraft i landskapet Utvikle: <ul style="list-style-type: none"> • bedre GIS-instrumenter (Arealis/ Norge Digitalt, Inspire) • indikatorer for landskapsovervåking - ønskede og uønskede endringer/ landskapets tålegrensener (KU-regler) Revidere faglige perspektiv (nye veiledere)
Planformer for å iverksette landskapspolitikk Konsekvensutredninger for tiltak (KU – landskap) Strategic Environmental Assessments (SEA)	Oppvurdere landskapets verdi i beslutningsprosessene – landskap som likeverdig og konkret verdi
Visualiseringsmetoder Metoder for bevisstgjøring Pedagogikk overfor barn og unge	Utvikle metodikk for å klarlegge folks forhold til sitt landskap (fordelt på kjønn, yrke etc.) <ul style="list-style-type: none"> • opplevelse av hva landskapet er - følelser, engasjement, andre aspekter enn de visuelle • oppfatning av endringer

	Utvikle visualiserings- og formidlingsmetoder, bruk av: <ul style="list-style-type: none"> • medier - fjernsyn og presse • "før – nå" bilder, kunst • profesjonelle informasjonsmedarbeidere til å formulere pressemeldinger m.m. Lære "oss selv" prosessorientert rådgivning og prosesskompetanse - hvordan involvere folk?
Erfaringer med utdanning og formidling innen flere forskjellige fagretninger	Samarbeide om utdanning (f.eks. studentutveksling) innenfor landskapsrelaterte emner

2. Bevisstgjøring

Bidra til å bevisstgjøre folk i det sivile samfunnet, private organisasjoner og offentlige etater om betydningen av landskapet og endringer i det (artikkel 6A)

Bevisstgjøring er grunnleggende nødvendig for å skape beslutsomhet, handlekraft og politisk vilje. Nasjonalt er det viktig at én instans har hovedansvaret for å koordinere arbeidet med konvensjonen og formidle konvensjonens intensjoner.

A. Samle eksempler og utveksle erfaringer (drøfte beste praksis) på felt der vi allerede har mye kunnskap	B. Sette i gang utviklingsarbeid på felt der vi ser behov for nye kunnskaper og ferdigheter
Tema	Tiltak
	Forankre konvensjonen hos sektormyndigheter og regionale og lokale myndigheter som påvirker landskapet
	Løfte fram konvensjonen i Nordisk Ministerråd (faggruppene) ved å: <ul style="list-style-type: none"> • søke om prosjektstøtte • bruke det nordiske planmyndighetsmøtet
Gjøre eksisterende kunnskap tilgjengelig (et antall analyser og rapporter blir aldri brukt – er bare hyllevarmere)	Spre kunnskap og resultater av kartlegging til myndigheter, innbyggere og næringsliv i nordiske land Skape kunnskapsdeling og dialog fagfolk – legfolk
Identitet, verdisetting Tekster om landskap i poesi og prosa	Dokumentere: <ul style="list-style-type: none"> • hva landskapet betyr for folk og deres identitet • sammenhengen mellom landskap og helse Skape et dynamisk syn og bevissthet om landskap i endring: <ul style="list-style-type: none"> • scenarier og framtidsforskning (for eksempel globalisering, klimaendringer) • samfunnsbetydning av landskapet – Ecosystem Approach Utgi: <ul style="list-style-type: none"> • nordisk sangbok om landskap • bok om barndommens landskap i Norden

	(utdrag fra skjønnlitterære forfattere som Astrid Lindgren, Kjell Aukrust m.v.) <ul style="list-style-type: none"> skolebok og undervisningsopplegg om landskap for grunnskolen og videregående skole
--	--

3. Medvirkning

Gi befolkningen, lokale og regionale myndigheter og andre mulighet for å medvirke i utforming og gjennomføring av landskapspolitikken (artikkel 5c)

A. Samle eksempler og utveksle erfaringer (drøfte beste praksis) på felt der vi allerede har mye kunnskap	B. Sette i gang utviklingsarbeid på felt der vi ser behov for nye kunnskaper og ferdigheter
Tema	Tiltak
Nå nye faggrupper, skape mer tverrfaglighet Involvering av befolkningen: <ul style="list-style-type: none"> prosjekter og prosesser med folkelig medvirkning erfaring med åpne folkemøter og frivillige organisasjoner (blandet) erfaring med skolen (bedre resultater – stort potensial) 	Klargjøre hensikten med medvirkning fra ulike grupper i beslutningsprosessene og gjennomføringen av planer: <ul style="list-style-type: none"> agronomer, sosiologer, pedagoger, etnologer, skolen folk flest barn og ungdom Metoder for involvering og dialog i et flerkulturelt perspektiv: <ul style="list-style-type: none"> medvirkning fra "nye"/"svake" innvandregrupper
Medvirkning og samarbeid på tvers av sektorer og administrative grenser – lokalt og regionalt <ul style="list-style-type: none"> beslutningsprosesser om arealforvaltning som middel 	Bruke konkrete prosjekter på ulike nivå (f.eks. inngrep/fredning) for å skape engasjement: <ul style="list-style-type: none"> på nasjonalt nivå: involvere kommuner, bygge nettverk, inspirere gjennom bruk av Internett og samlinger på regionalt og lokalt nivå: samarbeid med frivillige organisasjoner

4. Politikk

Integrere landskap i politikk på områder som kan ha direkte eller indirekte innvirkning på landskap (artikkel 5d)

A. Samle eksempler og utveksle erfaringer (drøfte beste praksis) på felt der vi allerede har mye kunnskap	B. Sette i gang utviklingsarbeid på felt der vi ser behov for nye kunnskaper og ferdigheter
Tema	Tiltak
<ul style="list-style-type: none"> Landskap i lov- og regelverk Landskap i sektorpolitikk og sektorvise planer 	Være oppmerksom på demokratiske konsekvenser av ulike syn og interesser: <ul style="list-style-type: none"> produksjon eller rekreasjon variasjon i økonomisk makt og demokratisk vekt (liten bondebefolkning - stor bybefolkning) fagfolks arbeid – befolkningens engasjement

	<p>Få landskapsinteressene inn i sektorpolitikk og sektorplaner</p> <p>Utvikle helhetlige politikkområder over sektorielle og administrative grenser, f.eks.:</p> <ul style="list-style-type: none"> • gjennom rikspolitiske retningslinjer • kobling "ovenfra – ned" perspektiv med "nedenfra – opp" perspektiv (regional politikk og planlegging)
<p>Integrering av landskapsverdier og forvaltning i planlegging på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kystsonerplaner • vindmøller • landskapet i byen, byomforming • stedsutvikling i småbyer og tettsteder 	<p>Utvikle forvaltningsmodell for:</p> <ul style="list-style-type: none"> • skjøtsel/pleie av verna landskap og tilstøtende områder • regionale og lokale initiativ (regionale naturparker) <p>Utvikle metoder for å arbeide med hverdagslandskapet</p> <ul style="list-style-type: none"> • landskap i byen • landskapet i bygrensen – den dynamiske randsonen mellom by og land/ sammenheng med det åpne land • funksjonsendringer av landbrukets og landsbyenes bygninger • ferielandskapet/ "tivolii"
<p>Erfaringer med lokal implementering av konvensjonen</p>	<p>Implementere landskapsvurderinger lokalt og regionalt</p> <ul style="list-style-type: none"> • konsekvensutrede planer og programmer (KU) • integrere landskapskvaliteter i forhold til vekst, utvikling og endringspress • finne grep (metoder) for å sikre den overordnede grønne strukturen • utarbeide bredere, mer tverrgående og helhetlige planer
<p>Eksempler på vern som utviklingsstrategi (landskap som ressurs)</p> <ul style="list-style-type: none"> • vinn-vinn situasjoner – bruk av landskapet som ressurs for bosetting, næringsutvikling og verdiskaping 	<p>Synliggjøre landskapskvalitet som potensiell drivkraft for verdiskaping</p> <p>Tilpasse økonomiske virkemidler til politikken (bl.a. i landbruket)</p>

5. Nordisk samarbeid om å styrke det europeiske/internasjonale arbeidet

	Tiltak
Fagkunnskap og –metodikk	<p>Samarbeide om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • metoder for landskapsklassifisering • landskap som ressurs for bosetting og verdiskaping/reiseliv/turisme • landskapsdata og indikatorer for overvåking <p>Samarbeide om utdanning på høyskoler og universiteter</p> <p>Utvikle europeiske prosjektnettverk om landskapstyper</p> <ul style="list-style-type: none"> • tettstedets landskap, bylandskapet • overgang mellom by og land • kystkultur
Bevisstgjøring	<p>Samle landskapsdikt, sanger etc.</p> <p>Formidle nordiske erfaringer til nye EU-land (særlig Polen og de baltiske land) om landskapsendringer de bør forberede seg på</p>
Medvirkning	<p>Utveksle erfaringer om demokratispørsmål (medvirkning) og landskap</p>
Politikk	<p>Konkretisere konsekvensene av internasjonale rammebetingelser og Europapolitikk</p> <p>Drøfte hvordan landskapskonvensjonen skal ivaretas i gjennomføringen av:</p> <ul style="list-style-type: none"> • EUs landbrukspolitikk (CAP) • EUs vanddirektiv • Strategic Environmental Assessments (SEA)

Vedlegg 2. Deltakere – e-post, adresser og telefon:

(forbehold om adresseendringer siden seminaret!)

Navn	e-post	Adresse	Tlf
Programkomiteen:			
Audun Moflag	amo@md.dep.no	Miljøverndepartementet (MD), postboks 8013 Dep. 0030 OSLO	+4722245952
Bjørn Casper Horgen	bch@md.dep.no	MD, postboks 8013 Dep. 0030 OSLO	+4722245909
Elisabet Haveraaen	elh@md.dep.no	MD, postboks 8013 Dep. 0030 OSLO	+4722245846
Even Gaukstad	even.gaukstad@ra.no	RA, postboks 8196 Dep, 0034 OSLO	+4722940430
Gerd-Birgit Tjomsland	gbt@md.dep.no	MD, postboks 8013 Dep. 0030 OSLO	+4722245878
Jostein Løvdal	jostein.lovdal@ra.no	Riksantikvaren	+4791885937
Kristi Ringard	kr@md.dep.no	MD, postboks 8013 Dep. 0030 OSLO	+4722245895
Odd Kjærem	odd.kjarem@dirnat.no	DN, Tungasletta 2, 7485 Trondheim	+473580500
Ragnhild Hoel	ragnhild.hoel@ra.no	Riksantikvaren, postboks 8196 Dep, 0034 OSLO	+4722940455
Unn Ellefsen	ue@md.dep.no	MD	+4722245866
Danmark:			
Anette Ginsbak	AGI@sns.dk	Landskabskontoret, Skov- og naturstyrelsen, Haraldsgade 53, DK 2100 København Ø	+4539472159
Birger Lilja Kristoffersen	bik@trekantområdet.dk	Plankoordinator Trekantområdet, Fredericiagade 32, DK 6000 Kolding	+4575508383
Helle Witt	hwi@sns.dk	Landsplanafdelingen, Skov- og naturstyrelsen	+4539472665
Lisbet Ogstrup	log@sns.dk	Landsplanafdelingen, Skov- og naturstyrelsen	+4539472559
Ole Kirk	ok@vd.dk	Vejdirektoratet, Niels Juels gade 13, pb 9018, 1022 København K	+4540443655
Susanne Herfelt	she@sns.dk	Skov- og naturstyrelsen	+4539472551
Søren Rasmussen	SRS@sns.dk	Landskabskontoret, Skov- og naturstyrelsen	+4539472158
Tanja Holmberg	tah@sns.dk	Miljøministeriet, Skov- og naturstyrelsen	+4539472162
Tine Falkentorp	TF@FA.dk	Frederiksborg amt, Kongensvænge 2, 3400 Hillerød	+4539472162
Vibeke Nellemann	vne@kvl.dk	Forskningscentret for skov og landskab, by- og landskabsstudier, Hørsholm Kongevej 11, DK 2970 Hørsholm	+4535281841
Sverige			
Anne-Lie Mårtensson	anne-lie.martensson@boverket.se	Boverket, Drottninggatan 18, Pb 534, S-37123 Karlskrona	+46706988618
Carl-Gustaf Hagander	hagander@telia.com	Plansjef, länsstyrelsen i Stockholms län, Box 22067, S-10411 Stockholm	+46705385680
Ingrid Sarlöv Herlin	ingrid.sarlov-herlin@lpal.slu.se isarlov-	SLU, landskapsplanering Alnarp (university of Glou-	mob. +46707194195

	herlin@glos.ac.uk	cesstershire (England)	
Jens Rasmussen	jens.rasmussen@o.lst.se	Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Hamngatan 1, S-54285 Mariestad	+46501605412
Pernilla Nordström	pernilla.nordstrom@raa.se	Riksantikvarieämbetet, Box 5405, S11484 Stockholm	+46851918039
Finland			
Maija Rautamäki	maija.rautamaki@hut.fi	Helsinki Teknische Universitet, p.box 1300, 02015 TKK	+35894514456
Minna Seppänen	minna.seppanen@hame.fi	Tavastlands förbund, Niitty- kau 5, 13100 Tavastehus	+35836474034
Raija Seppänen	raija.seppanen@arkmars.fi	Arkitektbyrå MARS, Tel- lusvägen 4, 01480 Vanda	+35898723023
Silja Suominen	silja.suominen@ymparisto.fi	Miljöministeriet, Pb. 35, Statsrådet, Finland	+358916039564
Sinikka Joutsalmi	Sinikka.Joutsalmi@nba.fi	Museiverket i Finland, pb. 913, 00101 Helsingfors	
Tuula Heikkurinen- Montell	tuula.heikkurinen- montell@nba.fi	Museiverket	+358940509269
Tuula Palaste-Eerola	tuula.palaste- eerola@uudenmaanliitto.fi	Nylands förbund, Alexander- gatan 48A,	+358947674334
Island			
Audur Sveinsdóttir	audurs@hvanneyri.is	Íslands landbruksuniversitet Hvanneyri 311 Borgarnes	+3544337015
Jakob Gunnarson	jakob@skipulag.is	Planstyrelsen, Laugarvegur 166, 150 Reykjavík	+354 5954100
Matthildur Kr. El- marsdóttir	matthildur@skipulag.is	Planstyrelsen	+3545951000
Olafur Arnason	olafura@lh.is	Linuhönnun – Consulting Engineers Sudurlandsbraut 4a, 108 Reykjavík IS	+354 5851529 +354 6601529 (mob)
Sigurros Fríðriksdóttir	sigurros@ust.is	Umhverfisstofnun, Sudur- landsbraut 24, 108 Reykjavík	+3545912000
Norge			
Akse Østebrot	akse.ostebrot@dirnat.no	Direktoratet for naturforvalt- ning, 7485 Trondheim	+4773580834
Anne Sæterdal	anne.seterdal@niku.no	Norsk institutt for kulturmin- neforskning, Dronningensgt. 13, pb. 736 Sentrum, 0105 Oslo	+472335500
Audun Steinnes	audun.steinnes@fmro.no	Fylkesmannen i Rogaland, Pb. 59, 4001 Stavanger	+4751568912
Carsten Paludan Müller	carsten.paludan- muller@niku.no	Norsk institutt for kulturmin- neforskning, Dronningensgt. 13, pb. 736 Sentrum, 0105 Oslo	+472335500
Eli Viten	evi@rfk.rogaland- f.kommune.no	Rogaland fylkeskommune, pb. 130, 4001 Stavanger	+4751516688
Endre Gjil	end- re.gjil@suldal.kommune.no	Suldal kommune	+4752792200
Geir Sør-Reime	gsr@rfk.rogaland- f.kommune.no	Rogaland fylkeskommune	+4751516855
Ingrid Haukeland	ing- rid.haukeland@bergen.komm- une.no	Norske Landskapsarkitekters forening, Bernhard Meyersvei 34, 0351 Bergen	+4755566390
John Jastrey	john.jastrey@suldal.kommune .no	Suldal kommune	+4752792200
Ketil Kiran	kk@archus.no	Arcus arkitekter A/S	+4723334903
Magne Bruun		prof. emeritus NLH, Bregne- vev. 10B, 1430 ÅS	+4764940916
Marit Hovi	nla@mnl.no	Norske Landskapsarkitekters forening, Josefinesgt. 34, 0351 OSLO	+4723332460
Morten Clemetsen	clemetse@online.no	NLH/Aurland naturverkstad BA, pb. 27, 5741 Aurland	+4757633629
Oskar Puschmann	osp@nijos.no	NIJOS, pb. 115, 1431 ÅS	+4764949760
Per Einar Faugli	pef@nve.no	Norges vassdrags- og ener-	+4722959085

		gidirektorat, Pb. 5091, 0301 OSLO	
Per Grimnes	per.grimnes@stavanger.kommune.no	Stavanger kommune	+4704005
Roy Høibo	roy.hoibo@ryfylkemuseet.no	Ryfylkemuseet Nordenden 14 4230 SAND	+4752792952 mob: +4790066147
Steinar Sørli	steinar.sorli@fmho.no	Fylkesmannen I Hordaland, pb. 7315 5020 Bergen	+4755572154
Svein Johan Reid	sjr@nijos.no	NIJOS, pb. 115, 1431 ÅS	+4764949775
Tore Edvard Bergaust	to-re.edvard.bergaust@vegvesen.no	Statens vegvesen, region øst	